

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

3. Кантор І. М. Понятійно-термінологічна система педагогіки. – М., 1997. – 158 с.
4. Кондратьєв М. Ю. Підліток у замкнутому колі спілкування. – М., 1997. – 420 с.
5. Козлова О. Н. Введение в теорию социального воспитания / О. Н. Козлова. – М. : Интерпракс, 1994. – 208 с.

Столяр Т. А.*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ДЕЗАДАПТОВАНИХ УЧНІВ В УМОВАХ ЗАГАЛЬНООСВІТНЬОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається питання соціалізації дезадаптованих учнів в умовах загальноосвітньої школи.

Сучасність ставить перед особистістю чимало вимог та завдань, і особливо вимогливим є найближче соціальне оточення. Звична система цінностей і способу життя людей сьогодні об'єктивно вимагає певного переоцінювання й усвідомленого переосмислення. Тому для педагогів та психологів одним із найважливіших завдань є пошук нових підходів до розв'язання проблеми введення дитини в соціальне середовище.

У процесі взаємодії з оточуючими проходить засвоєння дитиною системи цінностей, норм національної та загальнолюдської культури, таким чином дитина соціалізується. Крім цього, спілкування виконує ще одну важливу роль, а саме – сприяє виникненню та розвитку самопізнання та самооцінки. Прагнення до самопізнання з'являється у ході контактування дітей з однолітками та дорослими, коли дитина отримує можливість оцінити себе в різноманітних сферах життєдіяльності.

Інтерес до проблеми соціалізації особистості виник давно. Про це свідчать праці вчених ХХ століття А. Макаренка, В. Сухомлинського, Л. Виготського, І. Кона, С. Рубінштейна, Л. Буєвої, у яких вони вказували на взаємозалежність між умовами соціального середовища та розвитком особистості та зазначали необхідність активного опосередкування особистісного розвитку [2].

С. Рубінштейн відзначав, що головна справа виховання полягає в тому, щоб безліччю ниток зв'язати людину з життям – так, щоб з усіх боків перед нею поставали завдання, що є для неї значущими, привабливими, які вона вважає своїми, до розв'язання яких вона долучається. Це важливо тому, що головне джерело усіх моральних негараздів, усіх відхилень у поведінці, це та душевна порожнеча, яка утворюється в людей, коли вони стають байдужими до навколишнього життя, залишаються в ньому сторонніми споживачами [4].

Метою представленої статті є висвітлення шляхів і засобів соціалізації дезадаптованих учнів в умовах загальноосвітньої школи.

Соціалізація – процес і результат засвоєння людиною

* © **Столяр Т. А.**

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

історично створених соціальних норм та культурних цінностей (конструктивних та саморуйнівних), що передбачають її включення в систему суспільних відносин та самостійне відтворення цих відносин [8].

Саме в шкільні роки активно відбувається процес соціалізації дитини.

Успішна шкільна адаптація дитини – одна з найважливіших складових процесу соціалізації. Адже соціальне виховання, набуття позитивного соціального досвіду особистості відбувається в колективі та через колектив. Входження в колектив передбачає засвоєння певних, притаманних даному колективу, норм і цінностей. Н. Слюсаренко та О. Панагушина у своїх працях звертають увагу, що «соціалізація дітей, їх безболісне входження у соціум, засвоєння закріплених традиціями і звичаями народу цінностей, зафіксованих Конституцією, законами нашої країни – важливе завдання школи, сім'ї, інших соціальних інститутів. У сучасних умовах соціалізація підростаючого покоління цілком залежить від системи виховання, освіти і дозвілля» [6, с. 4].

Першим кроком до успішної соціалізації є успішна адаптація. О. Расказова дає таке визначення процесу адаптації: «*Адаптація* – процес пристосування органів чуття до особливостей діючих на них стимулів з метою їх найкращого сприйняття й забезпечення рецепторів від перевантажень. У разі соціальної адаптації – це процес активного пристосування індивіда до змінювання середовища за допомогою різних соціальних засобів» [5, с. 116].

Адаптація передбачає прийняття індивідом різноманітних соціальних ролей. Вона відіграє одну із найважливіших ролей у соціалізації особистості. Ускладнення процесу адаптації має негативні наслідки для особистості та може спровокувати асоціальну поведінку, наркоманію, алкоголізм, суїцид тощо. Складності в процесі адаптації можуть стати причиною дезадаптації.

Т. Алексєєнко пише, що «*дезадаптація* – це явище, сутність якого проявляється в невідповідності соціопсихологічного і психологічного статусу людини до вимог ситуації життєдіяльності, що не дозволяє їй адаптуватися до умов середовища свого існування [1, с. 118].

На процес соціалізації і адаптації учнів школа впливає за допомогою змісту та форм організації життєдіяльності та взаємодії вихованців, створюючи сприятливі можливості для розвитку учнів, задоволення ними позитивних потреб, здібностей та інтересів. Постійний контакт соціального педагога з дітьми допомагає вивчити, глибше зрозуміти та позитивно спрямувати адаптаційний процес. Діти, які мають високі адаптаційні можливості, створюють основу колективу, його «скелет», входження інших відбувається поступово, а декотрі ще досить довго тримаються осторонь. Нерідко це діти з неблагополучних родин, діти-сироти чи інваліди. Такі діти мають обмежений

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

досвід у спілкуванні, груповій діяльності та знижені адаптаційні можливості, іноді уникають тісних контактів з навколишніми.

Відомо, що в кожному шкільному колективі завжди є кілька учнів, які погано вчаться, конфліктують з однолітками чи вчителями, часто пропускають уроки без поважних причин, порушують правила поведінки. Посилення тенденції до індивідуалізації навчання та виховання крім позитивних має й негативні сторони: відособлення особистості, зменшення потреби в контактуванні з однолітками та порозумінні з ними, зниження навичок групової взаємодії. Указані явища суттєво утруднюють як соціальну адаптацію індивідів у найближчому соціальному оточенні, так і навчання. Вони спричиняють непорозуміння та нездорову конкуренцію, виникнення конфліктних ситуацій між однолітками. Відсутність допомоги чи підтримки з боку однолітків та вчителів може призвести до ізольованості особи в групі, що веде до депресивних станів, які, у свою чергу, можуть спровокувати кризові та непередбачувані ситуації. Виховання таких учнів викликає утруднення у педагогів.

Одним із важливих напрямів роботи соціальних педагогів є робота з дезадаптованими учнями. Відносна поширеність поведінкових розладів обумовлює актуальність даного напрямку діяльності соціального педагога. О. Марінушкіна вказує, що «завданням соціально-педагогічної роботи в навчальному закладі є сприяння успішній соціалізації, адаптації учнів до сучасних умов суспільства, здійснення профілактики негативних явищ» [3, с. 5].

При вступі дитини до школи та переході до різних її ланок можна говорити про проходження нею адаптаційного періоду. Іноді цей період може носити довготривалий характер і мати ознаки ускладнення, що може призвести до порушення процесу засвоєння дитиною суспільних та шкільних норм, цінностей, руйнування соціальних зв'язків, патологічної зміни поведінки учня та набуття ним негативного досвіду соціальної адаптації в цілому. Усе це негативно позначиться на особистості учня та його навчанні.

Щоб згуртувати дитячий колектив та подолати негативні явища, пов'язані з дезадаптацією учнів, соціальному педагогу спільно з учителями та класними керівниками необхідно проводити роботу, спрямовану на формування здорового психологічного клімату в класі, виховання в дітей позитивного сприйняття всіх членів колективу, уміння та бажання спілкуватися з однокласниками. Доцільно використовувати такі види роботи: адаптаційні ігри та заняття, елементи спільного планування діяльності класу; моделювати творчі ситуації, ситуації спілкування та самопізнання, соціально-психологічні тренінги. До таких заходів слід обов'язково залучати психолога, батьків, запрошувати фахівців різного профілю.

Соціальна профілактика (попередження, превенція) – діяльність із попередження соціальної проблеми, соціального

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

відхилення або утримання їх на соціально-припустимому рівні за допомогою усунення або нейтралізації причин, що породжують їх [7].

Мета профілактики: запобігання можливим фізичним, психологічним або соціокультурним ускладненням в окремих представників «групи ризику»; збереження та підтримка нормального рівня життєдіяльності і здоров'я, сприяння досягненню поставлених цілей та розкриттю їх внутрішніх потенціалів.

С. Харченко та Н. Краснова виділяють три рівні соціальної профілактики.

1. Загально-соціальний рівень (загальна профілактика).
2. Спеціальний рівень (соціально-педагогічна профілактика).
3. Індивідуальний рівень (індивідуальна профілактика) [7].

Соціальному педагогу найчастіше доводиться працювати із дітьми зі шкільною та соціальною дезадаптацією.

Шкільна дезадаптація – невідповідність соціопсихологічного і психофізіологічного статусу дитини до вимог шкільного навчання. У результаті з'являються «педагогічно запущені» неповнолітні, неуспішні і схильні до конфліктів [7].

Найчастіше асоціальна поведінка пояснюється невмінням гальмувати свої емоційні вибухи та невмінням протистояти впливу оточення, а не недостатністю інформації про загально-прийнятні моральні і правові норми. За відповідної психолого-педагогічної підтримки фахівців педагогічно запущені неповнолітні можуть бути реабілітовані в умовах шкільного навчально-виховного процесу. Опора на корисні інтереси, пов'язані з майбутніми професійними планами і намірами, а вже потім з навчальною діяльністю, побудова емоційно теплих відносин із педагогами та однолітками мають стати головними факторами в реабілітації дезадаптованих.

Соціальна дезадаптація – вищий ступінь дезадаптації, що характеризується асоціальними проявами (лихослів'я, куріння, зухвали витівки) і відчуженням від основних інститутів соціалізації – сім'ї і школи [7].

Відчуження соціально занедбаних малолітніх від сім'ї і школи спричиняє утруднення у професійному самовизначенні, знижує здатність до засвоєння ціннісних і нормативних уявлень та вміння співвідносити свої вчинки з морально-етичними, правовими нормами. Такі підлітки потребують серйозної допомоги спеціалістів: педагогів, психологів, лікарів.

Основними напрямками роботи соціального педагога з попередження дезадаптивної поведінки є: раннє психолого-педагогічне обстеження дітей «групи ризику», консультативна та роз'яснювальна робота за результатами проведених досліджень та за запитами педагогів та батьків; робота з найближчим оточенням неповнолітнього; організація корекційної та реабілітаційної діяльності, патронаж дезадаптованих; розробка та впровадження цільових профілактичних та корекційних про-

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

грам. Робота соціально-психологічної служби з адаптації учнів може здійснюватися за циклограмою, запропонованою нижче (табл. 1). Розпочинаючи роботу з дезадаптованими, можна скористатися алгоритмом роботи з цією категорією дітей (табл. 2).

Таблиця 1

Циклограма роботи з адаптації учнів

№	Зміст роботи	Термін
1.	1. Спостереження за роботою учнів на уроках та поведінкою на перервах. 2. Бесіди з учителями та батьками за запитом. 3. Вивчення стану здоров'я учнів.	Вересень-жовтень та протягом року
2.	1. Вивчення думки класного керівника, вчителів-предметників. 2. Відстежити навантаження. 3. Вивчення адаптації учнів 1-го, 5-го, 10 -го класів. 4. Опитування батьків учнів. 5. Виділення «дітей групи ризику». 6. Консультації для батьків, вчителів, учнів за результатами діагностичної роботи.	Жовтень - листопад
3.	1. Корекційно-відновлювальна робота 2. Аналіз результатів. 3.Проведення консиліуму з учителями. 4. Консультаційна робота за запитом.	Грудень
4.	1.Індивідуальні консультації з адаптації за запитом.	Січень
5.	1. Повторне вивчення процесу адаптації «дітей групи ризику»	Квітень
6.	1. Підсумок роботи	Травень

Таблиця 2

Алгоритм роботи з дезадаптованими дітьми

№	Зміст роботи
1.	Складання та поновлення банку даних дітей та підлітків групи ризику.
2.	Ознайомлення із загальними даними про дитину. Вивчення стану здоров'я.
3.	Вивчення індивідуальних особливостей дитини: спрямованості особистості, самооцінки, темпераменту, особливостей емоційно-вольової сфери, здібностей, позитивних і негативних рис характеру.
4.	Вивчення характеру міжособистісних стосунків вихованця: в сім'ї, у класному та шкільному колективах, як і з ким полюбляє проводити вільний час.
5.	Участь у різноманітних видах діяльності, а саме: ставлення до навчання, до праці, тривалі інтереси до якогось виду діяльності, професійна спрямованість.
6.	Виявлення причини відхилень у поведінці: стан здоров'я, порушення в сфері міжособистісних взаємин, допущені помилки у вихованні, соціальні причини, психотравмуючі ситуації.
7.	Розробка корекційних програм та їх реалізація.
8.	Консультативна робота для батьків, вчителів, учнів.
9.	Залучення представників громадськості та спеціалістів (за потребою).

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

До основних шляхів, що сприяють попередженню і подоланню дезадаптації дітей і підлітків, відносяться:

- створення для дитини оптимального середовища;
- дозування навчального матеріалу та профілактика перевантажень у процесі навчання;
- підтримка та допомога в адаптаційні періоди;
- сприяння самоактивізації і самопрояву дитини в середовищі, що стимулюватиме її адаптацію;
- робота соціально-психологічної служби школи, телефони та скриньки довіри;
- просвіта батьків, вчителів і вихователів з питань попередження дезадаптації і подолання її наслідків;

Зміст і характер діяльності соціального педагога, психолога та педагогів школи визначається специфікою проблеми дитини.

Підвищити готовність вчителів до роботи із соціалізації дезадаптованих дозволяє робота «Адаптивного клубу». «Адаптивний клуб» – це мобільне формування, яке створене з метою забезпечення належних умов для комфортного переходу дітей із дитячого садка до школи і ступеня, зі школи і ступеня до школи II ступеня та зі школи II ступеня до школи III ступеня. Членами клубу є класоводи 1-х і 4-х класів, класні керівники 5-их та 10-го класу, учителі, які викладають у 5-их та 10-му класі, психолог і соціальний педагог школи, вихователі та психолог ДНЗ. До роботи клубу залучаються також інші працівники школи (вихователі груп подовженого дня, медична сестра), що дозволяє об'єднати зусилля всіх спеціалістів та спрямувати їх на здійснення профілактики дезадаптації та корекційну роботу з дезадаптованими. У рамках роботи клубу проводяться дні відкритих дверей для вихованців ДНЗ в початковій школі та для учнів 4-их класів у середній школі.

Для майбутніх першокласників проводяться екскурсії школою: до бібліотеки, до спортзалу та до комп'ютерного класу. Проводиться заняття для дітей, під час якого діти в ігровій формі з елементами театралізації знайомляться з характерними особливостями навчання в школі, режимними моментами особливим приладдям. У проведенні корекційно-розвивальної роботи з першокласниками широко використовується казковерапія, зокрема психопрофілактичні та корекційні казки для шкільної адаптації М. Панфілової.

Для учнів 4-их класів проводяться дні відкритих дверей у середній школі, у ході проведення яких уроки в класі проводять учителі-предметники. Цій роботі передуює велика підготовча робота з учнями, батьками, учителями: консультації для батьків, учителів, учнів, корекційно-розвивальні заняття з учнями. Проведена робота дозволяє зменшити кількість учнів, які мають ознаки дезадаптації та об'єднати зусилля працівників школи, ДНЗ та батьків у роботі над проблемою соціалізації дезадаптованих учнів, розробити рекомендації для педагогів та батьків.

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

До роботи з дезадаптованими учнями доцільно залучати членів шкільної ради. На засіданнях Міністерства дисципліни та порядку можуть розглядатися питання порушень поведінки окремих учнів та надаватися допомога однолітків та учнів старших класів школи.

Суттєву допомогу в соціалізації дезадаптованих учнів у школі може надати Рада з профілактики правопорушень. На засіданнях Ради розглядаються питання та проблеми, що стосуються учнів з ознаками дезадаптації та асоціальної поведінки. Активну участь у роботі Ради бере психологічна служба, що дозволяє вчасно надати необхідну інформацію з проблеми всім учасникам навчально-виховного процесу, надати рекомендації та ознайомити з результатами проведеної роботи, спланувати подальшу роботу з учнем, підвищити виховний потенціал батьків.

Працюючи з дезадаптованими учнями, педагоги мають пам'ятати основні правила взаємодії з дітьми даної категорії:

1. Уважно вислухайте дитину та переконайте, що вона вам не байдужа і ви готові зрозуміти і прийняти її.

2. Проявіть співчуття і покажіть, що ви поділяєте і розумієте її почуття.

3. Поцікавтесь, що саме турбує підлітка.

4. Головне правило в роботі з дітьми – не нашкодь!

5. Використовуйте слова, речення, які будуть сприяти встановленню контактів: розумію, звичайно, відчуваю, хочу допомогти.

6. У розмові з підлітком дайте зрозуміти йому, що він унікальний як особистість і необхідний іншим.

7. Недооцінка гірша ніж переоцінка, надихайте підлітка на високу самооцінку. Умійте слухати, довіряти і викликати довіру в нього.

Під час спілкування з дітьми, схильними до правопорушень, педагогам варто дотримуватись таких рекомендацій:

1. Проявляйте витримку під час спілкування з проблемними підлітками.

2. Терпляче і наполегливо пояснюйте неправильність їхніх поглядів і поведінки.

3. Намагайтесь переконувати і відкривати «важким» підліткам гідні та цікаві життєві перспективи.

4. Постійним повчанням не закріплюйте у підлітків, схильних до правопорушень, негативну оцінку своїх учинків.

5. Не перешкоджайте їхній участі у звичайних молодіжних об'єднаннях.

6. Уникайте надто наполегливо і безцеремонно втягувати таких підлітків в суспільні справи колективу учнів.

7. Сприяйте організації педагогами та батьками спільних масових заходів, що об'єднують підлітків з різною поведінкою, світосприйняттям, успішністю.

8. Втягуйте «важких» підлітків у суспільно корисні трудові

НА ДОПОМОГУ ПЕДАГОГУ

справи, використовуючи притаманну їм завзятість у досягненні поставленої мети, прагнення до першості.

9. По можливості, з метою перевиховання підлітків, які вже зробили помилку в житті, змініть обставини та звичні їм форми поведінки, виказуйте їм довіру, схвалюйте їхні досягнення.

10. Виховуйте у таких підлітків уміння не тільки підкорятися, а й командувати, не принижуючи та не уражуючи інтереси однолітків.

Становлення особистості триває все життя. Людина за своєю норми поведінки в суспільстві і, таким чином, проходить соціалізацію. Успішність процесу соціалізації особистості залежить від успішності її адаптації до суспільства.

Ця проблема дуже важлива, оскільки соціальна адаптація і соціалізація в цілому виступають невід'ємною частиною загальної адаптації особистості до майбутніх умов життя.

Від перебігу процесу соціальної адаптації на даному віковому етапі розвитку дитини багато в чому залежить успішність її подальшого професійного становлення та положення в суспільстві. Адаптація важлива як механізм прийняття людини в соціум.

Успішному проходженню соціальної адаптації може сприяти правильно організована система взаємодії батьків, класного керівника та соціального педагога освітнього закладу, спрямована на формування й розвиток соціальних якостей особистості підлітка для поступової інтеграції учня в соціум, як у шкільному середовищі, так і за його межами.

Література:

1. Алексєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка: словник-довідник. – Вінниця : Планер, 2009. – 542 с.
2. Выготский Л. С. Проблема возраста // Собр. соч. В 6-ти томах. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 1. – 332 с.
3. Марінушкіна О. Є., Вишнева І. М., Носенко В. І. Настільна книга соціального педагога. – Х. : Вид-во «Ранок», 2013. – 272 с.
4. Прищепа Т. І. Соціалізація дошкільника в умовах ДНЗ. – Х. : Вид. група «Основа», 2010. – 169, [7] с.: іл. – (Серія «Психологія виховання»).
5. Расказова О. І. Професійний довідник соціального педагога. – Х. : Вид. група «Основа», 2011. – 208 с. – (серія «Професійний довідник»).
6. Слюсаренко Н. В., Панагушина О. Є. Позаурочна і позашкільна діяльність як засіб соціалізації підлітків: методичні рекомендації. – Херсон : Айлант, 2005. – 24 с.
7. Харченко С. Я., Краснова Н. П. Робота соціального педагога з дітьми дев'янтної поведінки. – Х. : Вид. група «Основа», 2012. – 143 [1] с. – (серія «Соціальному педагогу»).
8. Шацкий С. Роль среды в педагогическом процессе // Народное образование. – 1964. – С. 183.